

DONG SON ANCIENT VILLAGE WITH ITS PRESERVATION AND DEVELOPMENT

Le Thi Hoa

Thanh Hoa University of Culture, Sports and Tourism
Email: lethihoa@dvttdt.edu.vn

Received: 15/02/2022
Reviewed: 10/3/2022
Revised: 15/3/2022
Accepted: 23/5/2022
Released: 30/5/2022

DOI:

As a relic covered with special values, Dong Son ancient village (in Ham Rong ward, Thanh Hoa city) preserves cultural - historical imprints of the ages in Thanh Hoa. At present, Dong Son ancient village plays an important role in the development strategy of Thanh Hoa tourism. In order to well exploit the values of Dong Son ancient village, the goverments at all levels have to set up a substainable relationship between “preservation” and “development”.

Key words: Dong Son ancient village; preservation and development.

1. Giới thiệu

Làng Đông Sơn nằm trên bờ Nam của sông Mã, thuộc địa phận phường Hàm Rồng, thành phố Thanh Hóa. Ngôi làng được xem như một “niên biểu” về sự phát triển liên tục, từ thời các vua Hùng dựng nước cho đến thời hiện đại. Mặc dù trải qua nhiều thăng trầm lịch sử, chịu sự tác động của chiến tranh và sự tàn phá của thời gian, nhưng đến nay ngôi làng vẫn còn lưu giữ được nhiều dấu tích văn hóa, kiến trúc độc đáo.

Như nhiều làng quê khác, làng cổ Đông Sơn đang nằm trong dòng chảy phát triển mạnh mẽ của thời đại và chịu nhiều tác động của các yếu tố văn minh hiện đại, những yếu tố này đang tác động và làm biến đổi nhiều giá trị văn hoá, lịch sử của làng cổ và rất cần có những chính sách bảo tồn, phát huy giá trị của di tích một cách phù hợp để không bị mai một và có đóng góp tích cực vào sự phát triển kinh tế, văn hóa, xã hội.

2. Tổng quan nghiên cứu vấn đề

Do chứa đựng nhiều giá trị văn hóa độc đáo nên đã có nhiều công trình nghiên cứu liên quan đến làng cổ Đông Sơn. Phần lớn các công trình tập trung nhiều vào các di tích khảo cổ và ý nghĩa của nó. Cũng đã có một số công trình nghiên cứu đề cập đến không gian làng cổ và các giá trị văn hoá vật thể, phi vật thể tại làng cổ Đông Sơn, như cuốn sách *Làng cổ Đông Sơn* của tác giả Lương Đại Dũng xuất bản năm 2009; cuốn sách *Di sản văn hóa vùng Hàm Rồng ở Thanh Hóa* của tác giả Nguyễn Thị Thục, xuất bản năm 2016. Về khía cạnh bảo tồn, phát huy giá trị có thể kể đến công trình khoa học cấp tỉnh *Nghiên cứu tiềm năng, giải pháp phát triển*

không gian văn hóa Hàm Rồng trở thành khu du lịch quốc gia (2012 - 2020) do tác giả Lê Thị Thảo là chủ nhiệm đề tài. Năm 2021, Làng cổ Đông Sơn cũng đã được UBND tỉnh Thanh Hoá lập đề án *Nghiên cứu bảo tồn và phát huy giá trị di sản văn hoá làng cổ Đông Sơn, phường Hàm Rồng, thành phố Thanh Hoá, tỉnh Thanh Hoá* nhằm nghiên cứu tổng quát về các giá trị văn hoá của làng cổ và có định hướng, giải pháp trong công tác bảo tồn, phát huy giá trị di tích, nhất là hoạt động khai thác, phát triển du lịch làng cổ Đông Sơn. Tuy nhiên, hiện nay một số vấn đề bảo tồn làng cổ cần được xử lý một cách khoa học để không mâu thuẫn với quá trình phát triển, bài viết sẽ góp phần bàn thêm về vấn đề này.

3. Cách tiếp cận và phương pháp nghiên cứu

Để nghiên cứu về mối quan hệ giữa vấn đề bảo tồn và phát triển tại làng cổ Đông Sơn, tác giả bài viết đã sử dụng linh hoạt nhiều phương pháp nghiên cứu như: (1) Phương pháp tiếp cận liên ngành (Sử học, Địa lý, Khảo cổ học, Xã hội học, Kinh tế học, Khoa học quản lý...). (2) Phương pháp khảo sát thực địa. (3) Phương pháp phân tích tư liệu, tài liệu.

4. Kết quả nghiên cứu

4.1. Làng cổ Đông Sơn và những giá trị lịch sử - văn hoá tiêu biểu

Điểm đặc biệt của làng cổ Đông Sơn so với nhiều ngôi làng cổ khác trong nước là hội tụ 5 yếu tố: *khảo cổ, danh thắng, lịch sử văn hóa, cách mạng kháng chiến và kiến trúc*. Những yếu tố này đã tạo ra một ngôi làng có phong cảnh đẹp, một thắng tích lịch sử, một chốn địa linh nhân kiệt.

Đông Sơn được biết đến nhiều nhất với tư cách là địa điểm phát hiện đầu tiên những di vật của nền văn hóa Đông Sơn - nền văn hóa rực rỡ nhất ở buổi đầu dựng nước của dân tộc Việt Nam thời đại các vua Hùng, và tên của nó đã được đặt cho nền văn hóa nổi tiếng này. Năm 1924, ông Nguyễn Văn Lắm, người làng Đông Sơn tìm thấy một số đồ đồng phát lộ ven bờ sông Mã. Để ghi nhận giá trị đặc biệt của các hiện vật liên quan đến một nền văn hóa cổ, năm 1934, R.Heine Geldern (người Áo), đề xuất gọi đó là “Văn hóa Đông Sơn”. Qua các đợt khai quật, người ta đã thu được số lượng di vật đồ sộ, phong phú, gồm có: công cụ sản xuất, vũ khí, đồ gia dụng, đồ trang sức, tượng, chuông, khèn, trống...

Đông Sơn là một làng thuần nông và được xây dựng theo cấu trúc của một làng nông nghiệp điển hình với những cảnh quan bình dị cây đa, giếng nước, mái đình. Hệ thống di tích đình, chùa, miếu được tạo dựng và phân bố hợp lý. Đường xá trong làng được xây dựng theo kết cấu hình xương cá với nhiều ngõ nhỏ như ngõ Nhân, ngõ Trí, ngõ Dũng, ngõ Nghĩa, ngõ Miếu Nhị... Cảnh quan xung quanh làng đến nay vẫn còn nhiều nét truyền thống đặc sắc, làng nằm giữa một thung lũng nhỏ, phía trước làng là cánh đồng rộng, màu mỡ, xung quanh có những núi đá nhỏ, đồi đất thấp nằm xen kẽ nhau có hình dáng kỳ lạ như núi Rồng, núi Voi, núi Hùm... Truyền tụng dân gian cho rằng làng Đông Sơn ở vào thế đất có 99 ngọn núi:

*Chín mươi chín ngọn bên đông
Còn ngọn núi Nít bên sông chưa về
Chín mươi chín ngọn đề huề
Còn ngọn núi Nít chưa về bên đông...*

Tác giả Lương Đại Dũng đã nêu 15 danh thắng tiêu biểu của làng Đông Sơn: núi Mã Yên (còn gọi là núi Đình, Mã Ngựa, Yên Ngựa), núi Sau Làng (còn gọi là núi Con Công), núi Vàng Con (còn gọi là núi Lợn Vàng), núi Cửa Rộng (còn gọi là đồi C4), núi Cuộc (còn gọi là núi Cọc, Sa Đũa), núi Voi (còn gọi là Tượng Sơn), núi Con Mèo (còn gọi là Miêu Tử Sơn), núi Cánh Tiên, núi Rồng, núi Ngọc, sông Mã, hang Mất Rồng (còn gọi là động Long Quang), động Tiên Sơn, cầu Hàm Rồng, cầu Hoàng Long¹

Bên cạnh cảnh quan núi sông, hang động kỳ thú, ở làng cổ Đông Sơn còn lưu giữ một khối lượng khá phong phú các di tích, hiện vật lịch sử quý giá, tiêu biểu như: Văn thánh, đền thờ Đức Thánh Cả Lê Uy - Trần Khát Chân, Miếu Nhị thờ Thành Hoàng làng Trịnh Thế Lợi, chùa Đông Sơn (chùa Phạm Thông), hệ thống đường làng, ngõ xóm, hệ thống văn bia...

Hiện nay, tại làng cổ Đông Sơn còn lưu giữ được hệ thống 13 ngôi nhà cổ, xây dựng hầu hết ở thời Nguyễn có niên đại khoảng 100 - 150 năm. Các ngôi nhà cổ tại đây đều có cấu trúc “vì kèo kẻ chuyền” là cấu trúc nhà truyền thống khu vực đồng bằng Bắc Bộ. Trong số đó, tiêu biểu nhất là nhà cổ của ông Lương Trọng Duệ, đến nay vẫn được bảo tồn khá nguyên vẹn về kết cấu kiến trúc và đã được xếp hạng là di tích kiến trúc nghệ thuật cấp tỉnh².

Bảng thống kê các nhà cổ tại làng Đông Sơn

Nguồn: Ban Quản lý di tích Hàm Rồng - 2022

TT	Tên nhà cổ	Địa điểm
1	Nhà cổ của ông Lương Trọng Duệ	Xóm Nghĩa
2	Nhà cổ của ông Lương Bá Sơn	Nằm trên trục chính của làng (đường Đông Sơn)
3	Nhà cổ của bà Nguyễn Thị Thiện	Xóm Dũng
4	Nhà cổ của ông Lương Trọng Thường	Ngõ Trí
5	Nhà cổ của bà Dương Thị Cúc	Ngõ Trí
6	Nhà cổ của ông Lương Bá Hanh	Ngõ Trí
7	Nhà cổ của bà Dương Thị Tầm	Xóm Nghĩa
8	Nhà cổ của ông Lương Trọng Chuyên	Xóm Nghĩa
9	Nhà cổ của ông Dương Đình Tường	Xóm Nhân
10	Nhà cổ của ông Nguyễn Văn Tàn	Ngõ Miếu Nhị
11	Nhà cổ của ông Nguyễn Văn Huệ	Ngõ Miếu Nhị
12	Nhà cổ của bà Nguyễn Thị Phụng	Nằm trên trục chính của làng (đường Đông Sơn)
13	Nhà cổ của ông Dương Đình Huệ	Ngõ Trí

Làng Đông Sơn có cấu trúc hình xương cá, đây là cấu trúc đặc trưng của một làng quê cổ ở Việt Nam mang đậm nét phòng thủ bảo vệ, làng được bao bọc bởi núi đồi, đường làng dài, ngoằn ngoèo, khúc khuỷu, có một đường trục chính theo hướng Nam Bắc, hai đầu đường đặt các viên đá làm dấu là Cổng Đình (nơi đặt đá cỏi, nơi để con xe) đến cổng chùa Diêm

¹ Lương Đại Dũng (2009), *Làng cổ Đông Sơn*, Hội Văn hoá Nghệ thuật các dân tộc thiểu số Việt Nam, Ban đại diện tại Thanh Hoá, tr.100 – 119.

² Tại Quyết định số 3837/QĐ-UBND ngày 27/12/2006.

Canh (nơi đặt con Pháo). Làng có nhiều ngõ xương cá được cha ông đặt tên rất đẹp và nếu kết hợp những cái tên này lại cho thấy sự kỳ vọng rất lớn của các bậc tiền nhân đối với con cháu đời sau, đó là các ngõ Nhân, ngõ Nghĩa, ngõ Trí, ngõ Dũng, ngõ Miếu Nhị... Đường đi trong làng, trong ngõ vốn được lát gạch và xếp nghiêng nhìn vừa đẹp vừa cổ kính, tại các ngõ đi vào các xóm cũng được làm cổng cổ kính, tiêu biểu như cổng ngõ xóm Nhân và cổng ngõ xóm Trí.

Hệ thống các di tích tín ngưỡng, tôn giáo của làng cổ Đông Sơn khá dày đặc, nhiều di tích đã được xếp hạng cấp quốc gia và cấp tỉnh, dưới đây là một số di tích tiêu biểu:

Đền Đức Thánh Cả: được xây dựng theo bố cục “tiền nhất - hậu đình” gồm tiền tế, tòa ổng muống và hậu cung. Kiến trúc ngôi đền toàn bộ bằng gỗ lim, được chạm trổ công phu, cảnh quan xung quanh đền có nhiều cây cổ thụ toả bóng mát và có hồ bán nguyệt. Hiện nay, tại đền còn lưu giữ nhiều hiện vật có giá trị lịch sử, văn hoá như Thần vị Thành hoàng chàng Ất Đại vương, 31 đạo sắc phong cùng nhiều đồ thờ khác...

Miếu Nhị thờ Thành hoàng làng Trịnh Thế Lợi: toạ lạc tại phần đất cao ráo trung tâm của làng, miếu dựa lưng vào núi, có đôi chó đá, ngựa đá châu hai bên, cổng miếu có đề 3 chữ Hán “Tối linh từ” (nghĩa là rất linh thiêng).

Chùa Đông Sơn (còn có tên gọi khác là chùa Phạm Thông): nằm ở đầu phía Bắc của làng, cấu trúc của chùa theo kiểu chữ “Đinh”, khuôn viên rộng gần 3000 m, trong chùa hiện còn giữ được tượng Phật Di Đà và một số tấm bia bằng đá. Năm 2013, chùa đã được cấp phép trùng tu, một số công trình mới như cổng Tam quan, Tam bảo đã được xây dựng bên cạnh chùa cũ.

Văn Thánh: đây là nơi thờ Không Tử và các vị học trò của ông tại Thanh Hoá, được xây dựng khoảng năm Gia Long thứ 4 (1805)¹. Theo tác động của thời gian và chiến tranh các công trình kiến trúc của Văn Thánh đã bị phá hủy, tuy nhiên, những dấu tích nền móng, tường bao, thềm bậc và các hiện vật như bia đá, máng đá, đế cấm cò lộng vẫn còn ở chân núi Cánh Tiên.

Ngoài ra, tại làng cổ Đông Sơn còn có các di tích: phủ Mẫu nằm cạnh đền Đức Thánh Cả, Võ chỉ trên núi Đuôi Rồng và hệ thống bia ký phong phú, bao gồm 2 loại (bia đá dựng ở đền, đình, miếu, chùa và các bia ma nhai được tạc trên các vách núi đá). Tất cả đã làm nên một làng quê đậm đặc truyền thống lịch sử và giá trị văn hoá, xứng đáng đại diện cho giá trị làng cổ tại đất Thanh Hoá.

Bên cạnh đó, vùng phụ cận của làng cổ Đông Sơn còn có cụm di tích lịch sử cách mạng nổi tiếng như: cầu Hàm Rồng, đồi Quyết Thắng, đồi C4... ghi dấu ấn cuộc đấu tranh kiên cường của quân và dân Thanh Hóa trong cuộc chiến tranh chống Mỹ cứu nước.

Không chỉ giàu giá trị văn hoá vật thể, di sản văn hoá phi vật thể của làng Đông Sơn cũng rất phong phú và đa dạng, có lễ hội truyền thống, phong tục tập quán, ca dao, tục ngữ, ẩm thực...

Hàng năm, lễ hội truyền thống của làng Đông Sơn được tổ chức trong 2 ngày: mừng 2 và mừng 3 tháng 3 âm lịch. Lễ hội bắt đầu vào chiều ngày mừng 2 với nghi thức rước kiệu từ

¹ Trong sách “Đại Nam nhất thống chí” có chép rằng “Văn miếu ở xã Đông Sơn, huyện Đông Sơn về phía Đông Bắc tỉnh thành, dựng năm Gia Long thứ 4...”

Miếu Đệ Nhị thờ Thành Hoàng làng Trịnh Thế Lợi đến đền thờ Đức Thánh Cả, sang ngày mùng 3, nhân dân trong làng sắm sửa các mâm lễ trang trọng rước ra đền và tham gia nghi thức tế lễ. Sau phần lễ trịnh trọng là đến phần hội với các hoạt động hát hội, các trò chơi dân gian như cờ tướng, chọi gà...

4.2. Vấn đề bảo tồn và phát triển làng cổ Đông Sơn

** Bàn thêm về vấn đề bảo tồn và phát triển làng cổ ở Việt Nam*

Khác với các loại hình di sản văn hóa khác, làng cổ là “di sản sống” cùng vận động và phát triển bên cạnh đời sống của nhân dân trong các làng nên công tác bảo tồn có những đặc thù rất khác biệt so với các loại hình di sản khác, đặc biệt là phải làm sao giải quyết hài hòa mối quan hệ giữa hai phạm trù “bảo tồn” và “phát triển”.

Về mặt ngữ nghĩa, “bảo tồn” là lưu giữ các giá trị văn hóa truyền thống, còn “phát triển” là tạo ra những giá trị mới. Hai khía cạnh này vừa thống nhất, hỗ trợ nhau, vừa mâu thuẫn với nhau.

Vào đầu những năm 1990, ở Di sản văn hóa thế giới Hội An đã xuất hiện tình trạng nhiều ngôi nhà cổ và các công trình đình, chùa, miếu mạo có tuổi thọ hàng trăm năm bị xuống cấp vì phải đối mặt với các nguy cơ tới từ thiên nhiên, chiến tranh và nhất là quá trình đô thị hóa, tăng trưởng dân số. Nhiều ngôi nhà cổ có từ bốn đến năm thế hệ cùng sinh sống với điều kiện sinh hoạt khó khăn. Trong khi đó, việc sửa chữa, nâng cấp nhà cửa lại bị giới hạn bởi Công ước của UNESCO, Luật Di sản văn hóa và các quy định liên quan. Nhu cầu dân sinh khiến cho vấn đề bảo tồn di sản văn hóa và phát triển, nâng cao đời sống xã hội nhiều khi trở nên mâu thuẫn, thậm chí căng thẳng.

Hay trường hợp làng cổ Đường Lâm (Hà Nội), là một làng cổ có các giá trị văn hóa đặc sắc trên nhiều phương diện. Dự án bảo tồn làng cổ đã được thông qua với những tiêu chuẩn kỹ thuật bảo tồn cao nhất, huy động được sự tham gia của cộng đồng và đã nhận được giải thưởng của UNESCO khu vực Châu Á - Thái Bình Dương. Tuy nhiên, người dân tại Đường Lâm có một thời kỳ vẫn xin trả lại danh hiệu di tích quốc gia. Một trong những nguyên nhân quan trọng là những quy định về bảo tồn đối với di tích cấp quốc gia khiến cho việc tổ chức đời sống của dân làng gặp khó khăn, trong khi nguồn lợi từ phát triển du lịch chưa thật sự tác động tích cực đến cộng đồng dân cư. Nhiều câu hỏi đã được đặt ra cho hiện tượng này: Có phải do công tác quy hoạch bảo tồn, cách tiếp cận hay cơ chế chính sách, mô hình quản lý còn bất cập...? Hay tại người dân không thể sống nổi bằng di sản?¹

Khi một làng, phố được đưa vào diện “bảo tồn” thì người dân của làng, phố đó phải tuân thủ mọi quy định nghiêm ngặt của Luật Di sản văn hóa đối với các hoạt động liên quan đến di tích. Muốn coi nói, xây dựng nhà cửa phải có sự thỏa thuận, sau là cấp phép của cơ quan chức năng, khi xây dựng phải tuân thủ quy định chiều cao, khoảng lùi, thiết kế... để phù hợp với không gian, cảnh quan, kiến trúc của làng. Tuy nhiên, nhu cầu của người dân về xây dựng ngày càng tăng, nhiều gia đình có nhiều nhân khẩu cùng sinh sống, các ngôi nhà cổ sẽ không đáp ứng được nhu cầu hiện tại của họ. Nhiều ngôi nhà cổ đã xuống cấp trầm trọng,

¹ TS. KTS Trương Văn Quảng (7/2013), *Quy hoạch làng cổ Đường Lâm: một di sản sống trong cấu trúc đô thị phát triển*, Tạp chí Kiến trúc Việt Nam.

nhiều hạng mục, cấu kiện không còn phù hợp với đời sống hiện đại, người dân muốn phá bỏ, xây mới hoặc sửa chữa... Vì vậy, trong công tác di sản, khó khăn lớn nhất chính là phải giải quyết được mối quan hệ giữa bảo tồn và phát triển một cách hài hòa để di sản thực sự là di sản “sống” và phát huy được giá trị vốn có của nó.

** Vấn đề bảo tồn và phát triển tại làng cổ Đông Sơn*

Làng Đông Sơn từ trước đến nay luôn nhận được nhiều sự quan tâm của các cấp chính quyền, đặc biệt sau khi đề án *Nghiên cứu bảo tồn và phát huy giá trị di sản văn hoá làng cổ Đông Sơn, phường Hàm Rồng, thành phố Thanh Hoá, tỉnh Thanh Hoá* được triển khai. Những năm qua, tại đây đã triển khai một số dự án nhằm bảo tồn và trùng tu hệ thống các di tích của làng, tiêu biểu như dự án trùng tu đền thờ Đức Thánh Cả. Trước đây, đền bị xuống cấp nghiêm trọng, mái ngói bị nứt vỡ, bờ chái sụt lún, nền ẩm ướt, ở trung đường, tiền đường và tòa tiền bái bị mối, một khoảng 75%. Đến nay, theo khảo sát của chúng tôi dự án đã gần hoàn thành, bên ngoài đền con đường bao quanh hồ bán nguyệt đã được tôn cao, lát gạch, sân đền đã được lát lại và trang trí thêm các tiểu cảnh đẹp mắt, các kiến trúc bị mối mọt, hư hỏng đã được xử lý phù hợp.

Lễ hội truyền thống của làng trước đây do nhân dân trong làng tự tổ chức thì đến nay, UBND phường Hàm Rồng đã đứng ra trực tiếp quản lý và tổ chức nên quy mô của lễ hội đã được mở rộng hơn nhiều.

Năm 2013, chùa Đông Sơn được cấp phép trùng tu, tôn tạo, nhiều công trình được xây mới thêm nên diện mạo của chùa trở nên to lớn và đẹp đẽ hơn, tuy nhiên các kiến trúc xây mới theo kiểu chấp vá không theo quy hoạch ban đầu đã làm mất đi giá trị văn hoá vốn có của chùa. Một số công trình đã bị xử phạt bắt phải tháo dỡ như cổng tam quan bằng đá...

Như nhiều làng quê khác trong cả nước, làng cổ Đông Sơn đang phải đối mặt với quá trình công nghiệp, hiện đại hóa và quá trình đô thị hóa rầm rộ, những công trình kiến trúc hiện đại (nhà ở, nhà văn hóa...) mọc lên ngày càng nhiều, đường làng được bê tông hóa, đường dây điện, ăngten, dây điện thoại... chằng ngang dọc làm vẻ đẹp của làng cổ suy giảm đáng kể. Cảnh quan cây xanh, mặt nước, giếng làng, ao làng cũng ngày một bị thu hẹp lại do nhu cầu đất sinh hoạt của người dân ngày càng tăng.

Hệ thống nhà cổ là những di tích quan trọng của làng cổ, tuy nhiên trong số 13 nhà cổ tại đây mới chỉ có nhà cổ của ông Lương Trọng Duệ là được xếp hạng và thời gian qua, gia đình đã có ý thức bảo vệ và tự túc kinh phí để trùng tu, tôn tạo. Các ngôi nhà cổ còn lại chưa có biện pháp bảo vệ phù hợp, hằng ngày vẫn bị ảnh hưởng của môi trường xã hội, thời tiết, mối mọt và cả con người. Kinh phí cho việc trùng tu và tu bổ các ngôi nhà cổ là rất ít, hầu hết là phụ thuộc là điều kiện của các gia đình. Các gia đình ngày càng có thêm các thành viên thì nhu cầu mở rộng diện tích nhà ở là tất yếu, trong khi chi phí làm một nhà gỗ truyền thống khá cao nên nhiều gia đình lựa chọn xây nhà bê tông, nhiều nhà xây mới áp sát mặt tiền, đầu đốc nhà cổ nên không gian cho nhà cổ bị thu hẹp rất nhiều.

Con đường chính của làng đã được bê tông hoá, đến nay đã xuống cấp. Các con đường trong ngõ, tuy vẫn giữ được lối lát gạch cũ nhưng cách thức nâng cấp chưa đảm bảo các tiêu chuẩn của việc bảo tồn, như hệ thống nắp cống ở bề mặt đường làng chưa phù hợp. Một số

công trình gắn liền với hình ảnh của làng như cổng làng, đình làng có ý nghĩa lớn nhưng đã không còn dấu tích và việc khôi phục lại cũng gặp nhiều khó khăn.

Theo kinh nghiệm của nhiều làng cổ trong và ngoài nước, một trong những giải pháp hữu hiệu để giải quyết mối quan hệ giữa bảo tồn và phát triển tại các di tích làng cổ chính là phát triển du lịch. Thực tế cho thấy, làng cổ hay phố cổ có rất nhiều tiềm năng để phát triển du lịch, từ văn hoá vật chất đến văn hoá tinh thần, từ các công trình kiến trúc (đền, chùa, miếu, nhà cổ, từ đường...) đến các giá trị văn hoá tâm linh, từ cảnh quan làng xóm đến nghề truyền thống hay cuộc sống sinh hoạt hàng ngày của người dân đều là tiềm năng khai thác hoạt động du lịch. Đến với du lịch làng cổ, có thể phát triển nhiều loại hình sản phẩm du lịch như: du lịch làng quê, du lịch nông thôn, du lịch trải nghiệm, du lịch làng nghề, du lịch tâm linh, du lịch lễ hội... Điều này không những tạo thêm công ăn việc làm cho cư dân địa phương mà còn giới thiệu hình ảnh của các làng cổ đến với bạn bè trong và ngoài nước. Khi sự phát triển du lịch được thúc đẩy sẽ tạo điều kiện thuận lợi để triển khai vấn đề bảo tồn, đồng thời đảm bảo cho di sản làng cổ "sống" được trong lòng thời đại.

Năm 2019, làng cổ Đông Sơn đã được đưa vào tuyến du lịch cấp tỉnh, với các điểm tham quan chính bao gồm: Di tích cấp quốc gia đền thờ Đức Thánh Cả, di chỉ khảo cổ học Đông Sơn, chùa Đông Sơn, nhà cổ của gia đình ông Lương Trọng Duệ, tham quan 4 ngõ Nhân, Nghĩa, Trí, Dũng... Đến nay, sau một thời gian triển khai hoạt động, du lịch tại làng cổ Đông Sơn cũng đã đạt được những thành tựu nhất định, bên cạnh đó vẫn còn những hạn chế cũng như các cơ hội và thách thức mà du lịch làng cổ Đông Sơn phải giải quyết trong giai đoạn sắp tới.

Đánh giá chung về du lịch làng cổ Đông Sơn

Điểm mạnh	Hạn chế
<ul style="list-style-type: none"> - Có vị trí địa lý thuận lợi, giao thông tốt, nằm ngay trong lòng thành phố Thanh Hoá. - Được quản lý chặt chẽ và bài bản. - Có cảnh quan đẹp, hệ thống di sản văn hoá vật thể và phi vật thể đa dạng, độc đáo có khả năng khai thác thành các sản phẩm du lịch đặc trưng. - Hệ thống cơ sở vật chất phục vụ du lịch: nhà hàng, nhà nghỉ... khá phong phú, cách làng cổ không xa đáp ứng được nhu cầu của du khách. - Nằm trong không gian văn hoá vùng Hàm Rồng, có khả năng liên kết với các điểm di tích nổi tiếng khác trong vùng. 	<ul style="list-style-type: none"> - Sản phẩm du lịch còn ít và đơn điệu, nguồn nhân lực du lịch chất lượng cao tại đây còn thiếu. - Liên kết với các doanh nghiệp du lịch trong quảng bá, thu hút khách du lịch còn chưa hiệu quả - Khách du lịch đến với làng cổ chủ yếu là khách tự phát, số lượng khách đi theo đoàn và có đăng ký với Ban Quản lý di tích còn chưa nhiều. - Chưa triển khai được hoạt động bán vé vào các điểm di tích chính của làng. - Thu nhập của người dân dựa vào hoạt động du lịch chưa thấy rõ. - Công tác giãn dân trả lại không gian cho làng cổ gặp nhiều khó khăn. - Mô hình homestay đã có chủ trương xây dựng nhưng chưa được triển khai.

Cơ hội	Thách thức
<ul style="list-style-type: none"> - Tỉnh Thanh Hoá đã có nhiều chính sách đầu tư nhằm phát triển hoạt động du lịch và định hướng du lịch thành ngành kinh tế mũi nhọn. Du lịch làng cổ có tiềm năng phát triển mạnh nếu được đầu tư tốt. - Năm 2021 tỉnh Thanh Hoá chủ trương xây dựng đề án <i>Nghiên cứu bảo tồn và phát huy giá trị di sản văn hoá làng cổ Đông Sơn, phường Hàm Rồng, thành phố Thanh Hoá, tỉnh Thanh Hoá.</i> 	<ul style="list-style-type: none"> - Hoạt động du lịch ngày càng có tính cạnh tranh cao, gay gắt tạo áp lực để du lịch làng cổ phải đa dạng hoá sản phẩm du lịch. - Làng cổ là “di sản sống”, có diện tích khoanh vùng rộng, đông dân cư, vì thế việc giải quyết thỏa đáng vấn đề giữa bảo tồn và phát triển luôn là bài toán khó và nhiều mâu thuẫn.

Nhằm tăng cường việc quảng bá hình ảnh của làng cổ Đông Sơn, tỉnh Thanh Hoá cũng đã xây dựng dự án phát triển các công trình phụ cận như: Khu Thiền viện Trúc Lâm - Hàm Rồng, Khu công viên sinh thái Cánh Tiên, Khu công viên Chiến Thắng - Hàm Rồng, Khu du lịch động Tiên Sơn, Khu tìm hiểu các dân tộc xứ Thanh...

Làng cổ Đông Sơn có một giá trị văn hóa lớn nhưng để chuyển những giá trị văn hóa đó thành các tài nguyên du lịch thì cần có một chương trình, đề án thiết thực, một sự đầu tư lớn biến nơi đây thành một địa điểm du lịch hấp dẫn du khách khi đến thăm Thanh Hóa.

4.3. Một số giải pháp giải quyết mối quan hệ giữa bảo tồn và phát triển tại làng cổ Đông Sơn

Làng cổ Đông Sơn là một "di sản sống", nên thái độ ứng xử khá phức tạp vì quá trình bảo tồn không thể tách rời bài toán phát triển của người dân, và vai trò tham gia của người dân rất cao. "Phát triển" là tất yếu nhưng phải làm sao khiến nó không trở thành yếu tố phủ định lại quá trình bảo tồn tại làng cổ mà trở thành nhân tố quan trọng góp phần đưa quá trình bảo tồn đến thành công như trường hợp Hội An đã giải quyết tốt và trở thành một điển hình để nhiều địa phương học tập.

Hiện nay, tại làng cổ Đông Sơn, các cấp chính quyền đã đề xuất nhiều giải pháp để bảo tồn và phát huy các giá trị của làng cổ như: cải tạo hệ thống đường chính và các đường nhánh, đường ngõ giữ nguyên mặt cắt đường đối với các đường cũ, đường mới mở có mặt cắt 3,5m. Ngoài các di tích thuộc diện được bảo vệ như đền, chùa, miếu, các ngôi nhà cổ... các cấp chính quyền kiến nghị xây dựng thêm một số công trình văn hóa, công trình công cộng như: cổng làng, đình làng, chợ làng, cải tạo nhà trưng bày khảo cổ... Một số khu đất trong làng hiện nay là đất của hợp tác xã, đang để trống, xây dựng các ngôi nhà truyền thống điển hình (hình thức có thể tham khảo các ngôi nhà cổ trong làng) có nội thất và các trang thiết bị đáp ứng được cuộc sống hiện đại. Đây sẽ trở thành nhà nghỉ (dạng home stay) phục vụ du lịch, tạo nguồn thu dành cho các hoạt động trong làng. Du khách ở trong các ngôi nhà kiểu truyền thống và được tham gia các hoạt động sản xuất của người dân địa phương. Khuyến khích các hộ dân trong làng giữ lại nhà cổ, xây dựng mới nhà kiểu truyền thống hoặc nhà tầng (2 tầng với chiều cao tối đa 10m, lợp mái ngói, màu đỏ, có khoảng lùi tối thiểu 5m đối với trục đường

chính), màu sắc nhà là các màu sắc nhạt như vàng hoặc xanh ghi... Phát triển loại hình nhà vườn với mật độ xây dựng dưới 40%.

Hoạt động bảo tồn tại làng cổ chủ trương khôi phục hệ thống đường làng dạng xương cá, lát gạch chỉ xếp nghiêng, cải tạo nhà theo kiến trúc truyền thống, xây cổng làng với cây đa, rặng tre trên nguyên tắc tái hiện giá trị gốc của nền văn minh lúa nước nhằm tạo ra không gian làng gắn với đồng ruộng truyền thống. Các hố khai quật khảo cổ học được trưng bày bằng các phương pháp hiện đại nhằm bảo tồn một cách hiệu quả nhất di chỉ khảo cổ học tại chỗ, phục vụ cho công tác nghiên cứu khoa học, tham quan.

Mô hình mà làng cổ Đông Sơn nên học tập phải nhấn mạnh việc người dân được hưởng lợi từ di sản, mở rộng các hoạt động du lịch, chủ động tạo thêm các sản phẩm du lịch để người dân thu lợi từ các hoạt động phục vụ tham quan, kinh doanh sản vật để tăng thu nhập và có điều kiện trùng tu ngôi nhà, ngôi làng của mình được tốt hơn, chính quyền cũng dành một nguồn kinh phí bảo tồn, tu bổ một số ngôi nhà, công trình đền miếu có giá trị lớn. Trong quá trình bảo tồn và phát triển làng cổ phải tính đến cả bài toán dân số để nó không trở thành áp lực đối với quá trình bảo tồn, cần đề ra các giải pháp giãn dân số kịp thời.

Quá trình trùng tu, tôn tạo các di tích tại làng cổ Đông Sơn không chỉ là nhiệm vụ của các cấp có thẩm quyền mà phải có sự tham gia của đại diện chính quyền địa phương và đại diện nhân dân các thôn ở làng Đông Sơn. Tranh thủ lấy ý kiến của các cấp chính quyền và đại diện nhân dân địa phương, vừa để công khai hóa kế hoạch trùng tu, tôn tạo cho nhân dân vừa để nhân dân và chính quyền địa phương ý thức được trách nhiệm của mình trong việc bảo vệ và phát triển quê hương. Đối với việc bảo tồn và phát huy giá trị các làng cổ, nếu chỉ có sự quyết tâm của chính quyền bên trên mà không nhận được sự tham gia, nỗ lực của chính quyền địa phương và sự ủng hộ, tham gia nhiệt tình của cộng đồng nhân dân thì mọi chính sách đưa ra đều trở thành vô nghĩa.

Bên cạnh đó, vai trò của các cấp chính quyền là phải làm tốt hơn nữa công tác gây quỹ và tìm tài trợ từ các nhà đầu tư, chuyên gia nước ngoài nhằm chủ động tăng nguồn kinh phí và kinh nghiệm trong công tác bảo tồn làng cổ, như câu chuyện trùng tu nhà cổ của ông Phạm Ngọc Tùng ở làng Tây Giai, xã Vĩnh Tiến, huyện Vĩnh Lộc được Cơ quan Hợp tác quốc tế Nhật Bản (JICA) thực hiện cho một kết quả rất tốt. Bên cạnh đó, cũng cần thiết kêu gọi sự tham gia của các cơ quan, doanh nghiệp trong và ngoài tỉnh tham gia đầu tư cho dự án bảo tồn làng cổ như một nghĩa cử văn hóa đẹp và có ý nghĩa quan trọng đối với nền văn hóa tỉnh Thanh.

5. Thảo luận

Việc được công nhận là làng cổ và có các dự án phát triển du lịch được triển khai tại làng cổ Đông Sơn là hy vọng cho hệ thống di sản văn hóa, lịch sử của vùng cũng như một giải pháp góp phần tăng thu nhập cho người dân của làng. Đồng thời, đây cũng là thách thức rất lớn đối với công tác bảo tồn, trùng tu làng cổ, bởi người dân của làng không biết phải gìn giữ các vốn cổ - di tích, danh thắng như thế nào, còn chính quyền địa phương thì lo lắng để làm sao điều hòa các hoạt động xây dựng mới tại làng cổ để không làm mất đi cấu trúc truyền thống của làng cũng như tạo dựng một cuộc sống ổn định, ấm no cho nhân dân trong làng để họ yên tâm bảo vệ lại những giá trị của ngôi làng.

6. Kết luận

Với những bài học từ kế hoạch bảo tồn mà nhiều làng cổ, di sản văn hóa đã làm trong cả nước từ trước cho đến nay, các nhà quản lý làng cổ Đông Sơn cần chọn được phương pháp bảo tồn, tôn tạo, phát huy giá trị khu di sản một cách thích hợp nhất để người dân sống được cùng di sản, biến di sản trở thành một phần không tách rời cuộc sống đương đại và hy vọng làng cổ Đông Sơn sẽ là một nhân tố tích cực giúp không gian văn hóa Hàm Rồng trở thành một khu du lịch, một điểm đến thu hút khách du lịch khi đến với Thanh Hóa

Tài liệu tham khảo

- [1]. Lương Đại Dũng (2009), *Làng cổ Đông Sơn*, Hội Văn hoá Nghệ thuật các dân tộc thiểu số Việt Nam, Ban đại diện tại Thanh Hoá.
- [2]. Đỗ Đức Phong (2012), *Xây dựng mô hình phát triển du lịch tại làng cổ Đường Lâm*, Luận văn thạc sĩ Trường Đại học Khoa học Xã hội và Nhân văn Hà Nội.
- [3]. Hoàng Tuấn Phở (2019), *Tinh hoa văn hóa xứ Thanh*, Nxb Thanh Hóa.
- [4]. Nguyễn Thị Thục (2016), *Di sản văn hóa vùng Hàm Rồng ở Thanh Hóa*, Nxb Khoa học Xã hội, Hà Nội.
- [5]. Lê Thị Thảo (2011), *Làng cổ Đông Sơn và những văn bia ma nhai còn lại*, Tạp chí *Di sản Văn hoá*, số 2 (35)/2011.
- [6]. Viện Bảo tồn di tích (2013), *Kỷ yếu hội thảo “Bảo tồn và phát huy giá trị các làng cổ ở Hà Nội”*, Hà Nội.
- [7]. Lê Thành Vinh (2013), *Làng cổ Đường Lâm - Nhận diện để bảo tồn và phát triển*, Tạp chí *Di sản thế giới*.

LÀNG CỔ ĐÔNG SƠN VÀ VẤN ĐỀ BẢO TỒN - PHÁT TRIỂN

Lê Thị Hòa

Trường Đại học Văn hóa, Thể thao và Du lịch Thanh Hóa

Email: lethiho@dvtdt.edu.vn

Ngày nhận bài: 15/02/2022

Ngày phản biện: 10/3/2022

Ngày tác giả sửa: 15/3/2022

Ngày duyệt đăng: 23/5/2022

Ngày phát hành: 30/5/2022

DOI:

Làng cổ Đông Sơn (thuộc phường Hàm Rồng, thành phố Thanh Hóa) là một di tích có giá trị đặc biệt, nơi lưu giữ những dấu ấn văn hóa - lịch sử qua các thời đại của xứ Thanh. Hiện nay, làng cổ Đông Sơn là một nhân tố quan trọng trong chiến lược phát triển du lịch của khu vực Hàm Rồng. Tuy nhiên, để có thể khai thác tốt các giá trị của làng cổ Đông Sơn đòi hỏi các cấp chính quyền phải giải quyết tốt mối quan hệ giữa “bảo tồn” và “phát triển”.

Từ khóa: Làng cổ Đông Sơn; Bảo tồn và phát triển.